

اسلام و حقوق بشر

(دوره مقدماتی)

تألیف:
دکتر سید عاکف
استادیار دانشگاه امام نور

مجمع علمی و فرهنگی مجد

سرشناسه : عاکفی، موسی
عنوان و نام پدیدآور : اسلام و حقوق بشر (دوره مقدماتی) / تألیف موسی عاکفی.
مشخصات نشر : تهران: مجد، ۱۳۹۹.
مشخصات ظاهری : ۲۲۸ ص.
شابک : ۹۷۸-۶۲۲-۲۲۵-۳۹۱-۲

وضعیت فهرست نویسی : فیپا
موضوع : حقوق بشر -- جنبه‌های مذهبی -- اسلام
موضوع : Human rights -- Religious aspects -- Islam
رده بندی کنگره : ۲۳۰/۱BP
ه. بندی دیویی : ۲۹۷/۴۸۳۴
شماره کتابخانه ملی : ۶۱۰۳۹۳۶

هرگونه تکثیر که من یا کسی از کتاب بدون اجازه پدیدآورنده یا ناشر، خلاف قانون، شرع و اخلاق است.
مجله حقوق را به دفتر مرکزی «مجد» گزارش فرمایید.

اسلام و حقوق بشر (دوره مقدماتی)

تألیف: دکتر موسی عاکفی

انتشارات مجد

چاپ اول: ۱۳۹۹ تعداد: ۵۰۰ نسخه

حق چاپ محفوظ و منحصر «مجد» است.

شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۲۲۵-۳۹۱-۲

ISBN: 978 - 622 - 225 - 391 - 2

دفتر مرکزی مجد:

تهران، میدان انقلاب، تقاطع خیابان منیری جاوید و شهدای ژاندارمری، پلاک ۵۷

تلفن و دورنگار: ۶۶۴۹۵۰۳۴ - ۶۶۴۱۲۰۷۸ - ۶۹۶۳۳۸۶

فروشگاه: تقاطع خیابان منیری جاوید و شهدای ژاندارمری، پلاک ۵۷

تلفن: ۶۶۴۰۹۴۲۲-۶۶۴۸۶۸۷۴

www.majdlaw.com

E- mail: info@majdlaw.com

کانال رسمی انتشارات مجد در تلگرام: @majdlaw

اینستاگرام مجد: <https://www.instagram.com/majdpublishation>

فهرست مطالب

۱۱	سخن آغازین.....
۱۵	گام نخست: کلیات (اقدامات ملل متحد و مفاهیم حقوق بشر).....
۱۵	پیش درآمد.....
۱۷	گفتار نخست: اقدامات ملل متحد و تقویت حقوق بشر.....
۱۸	الف- منشور قبل از اعلامیه.....
۱۹	ب- کمیسیون حقوق بشر.....
۲۰	رده‌های فعالیت کمیسیون.....
۲۲	یابان کاکیسین و آغاز شورا.....
۲۲	پ- تشکیل کنفرانس‌ها.....
۲۳	پ-۱- کنفرانس جهانی تهران.....
۲۳	پ-۲- کنفرانس جهانی جنیوا.....
۲۴	پ-۳- کنفرانس سازمان ملل متحد.....
۲۵	گفتار دوم: اعلامیه حقوق بشر و ویژگی‌های آن.....
۲۵	۱. آرمان مشترک.....
۲۶	۲. اعلامیه جهانی حقوق سخت است.....
۲۹	۳. استناد در محاکم بین‌المللی.....
۳۱	۴. ارزش‌مداری و دوری از شاخصه‌ها و روش‌ها.....
۳۴	گفتار سوم: مفاهیم و قلمرو حقوق بشر.....
۳۴	حقوق بشر و حقوق جزا.....
۳۶	مهمترین ویژگی‌های حقوق بشر.....
۴۲	دسته‌بندی حقوق بشر.....
۴۵	اصطلاحات کاربردی در حقوق بشر.....
۴۷	معافیت از اجرای حقوق بشر.....
۴۷	الف- محدودیت قانونی اجرای حقوق بشر.....
۴۹	ب- قاعده حق انحراف اضطراری.....
۵۴	اسناد و مفاهیم حقوق بشری.....
۵۴	مبحث اول: منشور و اعلامیه.....
۵۵	مبحث دوم: حقوق بشر و حقوق شهروندی.....
۵۷	مبحث سوم: حقوق بشر دوستانه.....

۶۳	 گام دوم: اسلام و فلسفه حقوق بشر
۶۳	 گفتار نخست: فلسفه حقوق بشر
۶۳	 چرا فلسفه حقوق بشر
۶۶	 فلسفه حقوق بشر و مسائل آن
۶۷	 بند اول: ویژگی مسائل فلسفه حقوق بشر
۶۹	 بند دوم: رابطه حقوق بشر و فلسفه حقوق بشر
۷۱	 گفتار دوم: حقوق بشر و اسلام
۷۲	 متفکرین حقوق بشر اسلامی
۷۵	 تعریف حقوق بشر در اسلام
۷۷	 کثر راه، اسلامی و اعلامیه جهانی
۷۸	 رویکردانی کشورهای اسلامی از اعلامیه جهانی
۸۰	 اعلامیه فاه
۸۱	 ادغام اعلامیه قاهره در اعلام داخلی
۸۳	 گام سوم: شرح مواد اعلامیه و گذر بر دیدگاه اسلام
۸۴	 ماده ۱ (برابری و برادری)
۸۶	 حقوق منفی و حقوق بنیادین
۸۶	 کرامت ذاتی و مسئله تفاوتها
۸۸	 کرامت ذاتی و تفاوتهای جسمی
۸۹	 مسئولیت برادری و وجدان جمعی
۸۹	 وجدان و عقل
۹۱	 اعلامیه قاهره و مسئله برابری و برادری
۹۲	 برابری در قرآن
۹۳	 برادری در قرآن
۹۴	 ماده ۲ (منع تبعیض)
۹۵	 تمایز یا تبعیض
۹۶	 تبعیض (برتری ناروا) چیست؟
۹۷	 غیر قانونی بودن تبعیض
۹۸	 تبعیض عاطفی و تبعیض مثبت
۹۹	 گستره تبعیض
۱۰۰	 عامل، سبب و مورد تبعیض
۱۰۱	 اسباب تبعیض
۱۰۱	 سرزمین غیر خود مختار و سرزمین تحت قیمومت:

۱۰۴.....	اسلام و مسئله تبعیض
۱۰۶.....	ماده ۳ (حق حیات و امنیت)
۱۰۶.....	الف- حق حیات
۱۱۳.....	ب- حق آزادی
۱۱۶.....	ت- حق امنیت فردی
۱۱۷.....	ماده ۴ (منع بردگی و بندگی)
۱۱۸.....	مفهوم و تاریخچه برده داری
۱۱۹.....	برده داری در تورات
۱۲۰.....	برده داری در هندوئیسم
۱۲۳.....	برده داری مدرن
۱۲۶.....	برده داری در اسلام
۱۲۸.....	ایران برده داری
۱۳۱.....	ماده ۵ (منع شکنجه و تحقیر)
۱۳۳.....	مفهوم شکنج
۱۳۴.....	دیدگاه اسلام در مورد شکنجه
۱۳۶.....	منع شکنجه در نظام حقوقی ایران
۱۳۹.....	ماده ۶ (حق به رسمیت شخصیت حقوقی)
۱۴۰.....	مفهوم شخص
۱۴۳.....	اسلام و شناسائی شخصیت فرد
۱۴۴.....	شخصیت حقوقی اقلیت‌های مذهبی
۱۴۵.....	ماده ۷ (حق برخورداری از حمایت قانون)
۱۴۶.....	تبعیض منفی و تحریک به تبعیض
۱۴۷.....	تبعیض مثبت
۱۴۸.....	مخاطب اصل عدم تبعیض
۱۴۹.....	اسلام و تساوی در برابر قانون
۱۵۱.....	ماده ۸ (حق دسترسی به عدالت)
۱۵۳.....	جبران خسارت در اسلام و ایران
۱۵۵.....	ماده ۹ (منع بازداشت خودسرانه)
۱۵۵.....	خودسرانه بودن بازداشت
۱۵۶.....	ناپدید شدن اجباری
۱۵۷.....	حقوق فرد بازداشت شده
۱۵۸.....	بازداشت در اسلام و حقوق ایران
۱۶۰.....	ماده ۱۰ (حق به دادرسی منصفانه)

۱۶۱.....	مفهوم مضیق دادرسی منصفانه
۱۶۲.....	مفهوم موسع دادرسی منصفانه
۱۶۴.....	منصفانه بودن محاکم در اسلام و ایران
۱۶۶.....	اصل علنی بودن محاکمات
۱۶۸.....	ماده ۱۱ (حق بی گناه شمرده شدن)
۱۶۹.....	عدم عطف بما سبق شدن قانون
۱۷۰.....	اسلام و اصل قانونی بودن جرم
۱۷۱.....	اصل برائت در حقوق ایران
۱۷۲.....	ماده ۱۲ (حق خلوت)
۱۷۳.....	حدودیت حق خلوت
۱۷۵.....	حق خلوت در اسلام
۱۷۶.....	حق خلوت در نظام حقوقی ایران
۱۷۷.....	ماده ۱۳ (حرکت و سف)
۱۷۸.....	کوچ اجباری
۱۷۹.....	اقامت اجباری
۱۷۹.....	حق اقامت
۱۸۰.....	حق سفر و اقامت در اسلام و ایران
۱۸۱.....	مسافرت و اقامت زوجه
۱۸۴.....	آیا داشتن محل اقامت یک حق است یا تکلیف؟
۱۸۵.....	ماده ۱۴ (حق پناهندگی)
۱۸۶.....	محدودیت حق پناهندگی
۱۸۷.....	تعریف کنوانسیون ۱۹۵۱
۱۸۸.....	اسلام و مسئله پناهندگی
۱۸۹.....	ماده ۱۵ (حق تابعیت)
۱۹۰.....	آثار بی تابعیتی
۱۹۱.....	تابعیت زنان و کودکان
۱۹۱.....	مفهوم اسلامی تابعیت
۱۹۴.....	ماده ۱۶ (حق تشکیل خانواده)
۱۹۶.....	ازدواج کودکان
۱۹۸.....	اسلام و حق ازدواج
۱۹۹.....	ماده ۱۷ (حق به مالکیت)
۲۰۰.....	اموال زندانیان
۲۰۱.....	مالکیت خصوصی و تصمیمات قضائی

۲۰۳.....	تساوی جنسیتی و مالکیت
۲۰۳.....	استثنائات بر حق مالکیت
۲۰۵.....	اسلام و حق مالکیت
۲۰۶.....	اخذ مالیات
۲۰۷.....	ماده ۱۸ (آزادی اندیشه و عقیده)
۲۰۸.....	محدودیت حق به اندیشه و مذهب
۲۰۹.....	آشتی مذهب و حقوق بشر
۲۰۹.....	نقش آزادی بخش مذهب
۲۱۰.....	حالش نهاد مذهب
۲۱۰.....	واکنشی حق به مذهب
۲۱۱.....	اندیشه، وجدان و مذهب
۲۱۶.....	ماده ۱۹ (آزادی بیان و اطلاعات)
۲۱۷.....	حق سکوت یا بیان
۲۱۸.....	محدودیت آزادی بیان
۲۲۰.....	آزادی بیان به مثابه حق بنیادین
۲۲۱.....	آزادی بیان و حقوق داخلی
۲۲۳.....	ماده ۲۰ (آزادی اجتماعات و تجمعات)
۲۲۵.....	محدودیت تجمعات
۲۲۷.....	تجمعات و حقوق ایران
۲۲۸.....	ماده ۲۱ (حق مشارکت در اداره کشور)
۲۲۹.....	جامعه دینی و مسئله مشارکت مردم
۲۳۰.....	مشورت و قانون اساسی
۲۳۳.....	سوالات خودآزمایی برای یادگیری بیشتر
۲۳۷.....	فهرست برخی منابع

سخن آغازین

تا کنون منبع آموزشی درس دو واحدی و اختصاصی حقوق بشر در اسلام، کتاب "مبانی حقوق بشر در اسلام" از انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی بوده است، که در مقطع کارشناسی رشته حقوق دانشگاه ها تدریس می شود. این کتاب که با متد پژوهشی نگاشته شده، بی‌رغم در بر داشتن مطالب مفیدش، با استقبال دانشجویان مواجه نشد؛ چرا که از سری بی‌حرف آموزشی آن ضعیف است و از سوی دیگر روح و ادبیات غیر حقوقی بکار رفته در آن، تاب برای دانشجویان حقوق و علوم سیاسی نامانوس می نماید. به نوبه خود بارها سالها سی کردم آن را با متدی قابل فهم تدریس کنم؛ اما همیشه از همکاران فرهیخته و انشبیان مشتاق و علاقه مند شنیدم که مطالب کتاب مغلق و عاری از مباحث متداول و جاری است. از همان دورانی که تدریس این درس اختیاری بود و تاکنون که اجباری شده است، همواره با خود می اندیشیدم که چگونه به خواسته دانشجویان پاسخ شایسته و راضی کننده بدهم. چرا که کتاب پیش گفته مانند کتب عمومی معارف اسلامی، صبغه حقوقی آن افیاء کننده بود. گویا نویسندگان و یا آن پژوهشگاه فرهنگی گمان می کرد اگر مسائل حقوق بشر به این طرح نشود و یا به گونه ای صورت مسئله پاک و یا تغییر یابد بهتر و به صواب نزدیک تر است. اما عملاً وقتی دانشجویان با عنوان حقوق بشر در اسلام مواجه می شدند، می خواستند با مبانی اصولا حقوق بشر چیست؟ و اسناد بین المللی آن کدام است؟ و احتمالاً موضع اسلام در مورد حقوق و مسائل مطرح شده روز مره چگونه تحلیل می شود؟ اما کتاب از جواب به این سوالات عاجز بود. که این خود موجب بدبینی یا مهمل انگاری حقوق بشر اسلامی می شد، و از قضا سر کنگبین/اسکنجبین صفرا فزود. به نظر رسید راه درست در عدم بی تفاوتی و تلاش برای ورود به کارزار است تا موضوعات و برخی منازعات حقوقی را مطرح یا منطقاً توجیه کنیم. در غیر این صورت دیر یا زود دانشجویان با این امور آشنا خواهند شد و دیگر سخنان و منطق فکری ناشی از آموزه های دینی را اصلاً نشنیده و نخوانده اند. بنده نیز

قبلا در این زمینه قلم زده، کتابی^۱ بچاپ رسانده بودم^۲. آن کتاب با عنوان "رابطه حقوق بین‌المللی بشر و حقوق داخلی" بر محور حقوق بشر و مطالعات اسلامی دور می‌زد. تجربه آن پژوهش، مرا بر آن داشت؛ مفاهیم حقوق بشر مدرن و هم‌مبانی و موضوعات اسلامی مربوط به حقوق انسان را یکجا در هم آمیزم و این مهم سرانجام در اختیار شماست تا چه مقبول افتد.

برای سهولت کار و داشتن محور ثابت مباحث؛ یکی از اسناد اساسی حقوق بشری، مبنای بحث قرار گرفت، که از میان آنها قدیمیترین و در عین حال مهمترین سند مدرن یا عصر حاضر یعنی اعلامیه جهانی حقوق بشر را برگزیدم. البته این هرگز به معنای تقلیل مساعی ملا متحد بقدر اعلامیه و نادیده گرفتن تلاشها قبل و بعد از اعلامیه نیست، بلکه صرفا محور بحث برای تمرکز است. سی ماده اعلامیه شامل سه نسل^۳ از حقوق بشر می‌باشد^۴ که حجم بسیار کمی از آن دو واحد درسی بدور بود. از اینرو کتاب حاضر فقط به آشنائی با نسل اول حقوق بشر و دیدگاه اسلام اختصاص یافته است و در نتیجه بیست و یک ماده نخست اعلامیه بشری شرح و بسط قرار گرفت. امیدوارم جلد دوم این دوره که شامل نسلهای دوم و سوم حقوق بشر است، با توجه به دیدگاههای اسلامی و حقوق داخلی ایران در مجلدی مستقل مورد بحث قرار گیرد (بشرط توفیق).

دوره مقدماتی اسلام و حقوق بشر، تلاش کرده است مفاهیم، اصول و مهمترین مسائل نسل اول حقوق بشر را باقلمی روان و بدون گرفتاری در تئوریهایی پیچیده حقوقی و مکاتب فلسفی بیان کند، تا علاقه‌مندان و خصوصا دانشجویان محترم حقوق، علوم سیاسی و الهیات (مطابق سر فصل درسی وزارت معارف) با آن آشنا شوند. از اینرو چند ویژگی را می‌توان در کتاب پیش رو بر شمرد. اول اینکه پنج سند اساسی با محوریت حقوق بشر را در خور اهمیت اولیه یافته است: اعلامیه جهانی حقوق بشر ۱۹۴۸، اعلامیه حقوق بشر اسلامی قاهره ۱۹۹۰ مصوب سازمان همکاری (سابق کفرانس) اسلامی، میثاق حقوق مدنی سیاسی و میثاق حقوق اقتصادی اجتماعی فرهنگی ۱۹۶۶، قانون

1. Relation between International Human Rights and Municipal Law, Scholar press, 2014.

2. <https://www.amazon.com/Relation-between-International-rights-Municipal/dp/3639708091>

3. Generation

۴. نسلها یا انواع حقوق بشر توسط حقوق دان اهل کشور چک، کارل و سک Karel Vasak در سال ۱۹۷۷ به سه دسته حقوق مدنی سیاسی؛ حقوق اقتصادی اجتماعی فرهنگی، و حقوق جمعی یا همبستگی تقسیم بندی شده است. مواد ۳ تا ۲۱ اعلامیه به دسته اول اختصاص یافته که علاوه بر مواد یکم و دوم (مواد مشترک بین نسلها) مورد بحث این کتاب است.

اساسی ایران. بنابراین لابلای کنکاشها و گفتگوهایمان با این اسناد و البته بیش از آنها آشنا می‌شویم.

دوم اینکه؛ متن مبنا برای این شرح و بسط همانا اعلامیه جهانی حقوق بشر (از این به بعد "اعلامیه جهانی")^۱ و اعلامیه حقوق بشر اسلامی قاهره (از این به بعد اعلامیه قاهره)^۲ بوده است که سند نخست توسط کمیته سوم مجمع عمومی (کمیته اجتماعی و حقوق بشر دوستانه) و کمیته فرعی در کمیسیون حقوق بشر تدوین و در نشست سوم مجمع عمومی ملل متحد به تصویب رسید.^۳ و سند دوم نیز در نوزدهمین نشست وزرای خارجه سازمان همکاری اسلامی در قاهره (محرم سال ۱۴۱۱ هجری قمری) تصویب شد. درم آنگاه؛ از بیان دیدگاههای اسلامی و ارجاعات متعدد به منبع اصلی فقه یعنی قرآن بهره برده ام، تا خواننده کتاب و پژوهشگران محترم برداشت جامع تری از تفاسیر و برداشتهای متن مفاد و ارزشهای حقوق بشر داشته باشند؛ و احتمالاً راهنمایی باشد تا مطالعات خود را در این مسیر گسترش بخشند.

نکته پایانی اینکه رابطه وثیق نظام حقوق بشر با دیگر شاخه‌های حقوقی مانند جزا، اساسی و مدنی همواره در متن تشریح مواد اعلامیه مورد توجه بوده و با ارجاع مناسب و به موقع به این گونه قوانین داخلی کشور و نیز قانون حقوق شهروندی مصوب نیمه اردیبهشت سال ۱۳۸۳ تلاش کردم تا خواننده کتاب، با عینک حقوق بشر به قوانین موضوعه نگاه کند و درک بهتری از آنها در پرتو نظام حقوق بشر بدست آید.

بنابراین مطالب کتاب در سه گام تنظیم شده است. گام اول با عنوان کلیات (اقدامات ملل متحد و اسناد حقوق بشر) ضمن تعریف مفاد و بیان مختصری از تاریخچه فعالیت‌های مربوط به تدوین اسناد حقوق بشر بین‌المللی؛ به مفاهیم کلی و تقسیم‌بندی حقوق بشر و مباحث مبنائی پرداخته و ارزشهای حقوق بشر را به‌کار رفته تبیین کرده است. و سه گفتار مشخص را در خود جای داده که در برگیرنده اقدامات ملل متحد در تقویت حقوق بشر، تدوین اعلامیه جهانی و اسناد حقوق بشری است.

از آنجا که ارزشهای جهانی حقوق بشر با فرهنگ‌ها و سنتها و سیاستها و ادیان همسوئی مطلق ندارد؛ از اینرو در گام دوم کتاب (اسلام و فلسفه حقوق بشر) در دو گفتار با

1. UDHR 1948.

2. CDHRI 1990. (Adopted at the Nineteenth Islamic Conference of Foreign Ministers, 31 July to 5 August 1990) The Member States of the Organization of the Islamic Conference.

3. The United Nations, Official Records of the Third Session of the General Assembly, Part I. Social, Humanitarian and Cultural Questions. Third Committee. Summary Records of Meetings, 21 September-8 December 1948.

عناوین "فلسفه حقوق بشر" و "حقوق بشر و اسلام"، مسئله حقوق بشر و فرهنگ ها با رویکردی فرهنگی و مذهبی به بحث گذاشته شده است، چرا که حقوق بشر سکولار در مواجهه با فرهنگ دینی و ارزشهای ملی و دیدگاههای سیاسی در چالشی همیشگی است. گرچه برخی آیات و روایات مذکور افتاده است، اما از چالشهای درون دینی که گاه ممکن است ناشی از اختلاف مذاهب باشد و یا نیازمند آشنائی با مبانی فقهی و کلامی است اجتناب شده است. ارزشهای حقوق بشری مندرج در قوانین اساسی، مولف را برآن داشت تا به مقتضای شان و سیاق مباحث از ارجاع به قانون اساسی ایران غفلت نکند چرا که هم مبانی تئوریک (اسلامی) بحث تقویت می شود و هم اثر کاربردی و عملی برای مشتاقان حرفه و کمال قضاوت مد نظر قرار گیرد. مباحث و مبانی دینی مربوط به حقوق بشر در گام دوم محصر نشده است بلکه در سراسر کتاب به معیارهای دینی توجه ویژه ای بذل شده است. در گام پایانی کتاب نیز با شرحی کوتاه و گاه خیلی کوتاه بر مواد اعلامیه جهانی^۱ و تطابق آن با اعلامیه قاهره و میثاقین ۱۹۶۶ غنای بحثها دنبال شده و شرحی مناسب سطح مطالعات دانشگاهی برای علاقه مندان در دسترس قرار گرفت. در اینجا مفاد مواد اعلامیه در پرتو اندیشه دینی و بهره جوئی از منظر فقه و کتاب مقدس تبیین شده است.

۱. دفتر کمیساریای عالی حقوق بشر ملل متحد بر هر یک از مواد اعلامیه شرحی کوتاه نوشته و در سایت خود به آدرس زیر:

<https://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=23871&LangID=E>

تشر داده است. بنده نیز مطالب تشریحی این سایت را مفید و معتبر دانستم و با مراجعه به آن سایت وبا تلخیص و ترجمه برخی مطالب در شرح و تبیین مواد اعلامیه گاه به میزان یک صفحه و گاه دو صفحه بهره برده ام. از اینرو ترجمه مستقیم برخی از مطالب آن سایت در این کتاب مورد توجه بوده است، که البته با ذکر رفرنس در همانجا نشان داده ام.